

konferenciákat szerveztek, amelyeken a szlovák termékeket népszerűsítették. A tőzsde döntőbírói és szakértői testülettel és saját titkársággal rendelkezett.

1932-ben a Csehszlovák Terménytanács által megvalósított terménymonopólium következtében a pozsonyi tőzsde árképző szerepe megszűnt, a tőzsdei kereskedelem 1938-ban a kedvezőtlen politikai helyzet miatt megbénult.

1939–1945: Szlovákia létrejötte után a Szlovák Nemzeti Bank vezetője felszólította a pénzügyminisztériumot pénztőzsde alapítására. 1939. május. 8-i ülésén a kormány megtárgyalta a javaslatot, és határozatot hozott a pozsonyi székhelyű pénztőzsde alapítására. A törvénytervezetet J. Fundárek dolgozta ki. Az új tőzsdetörvényt 1939. december 31-én hirdették ki és 1940. június 1-jén lépett érvénybe.

A tőzsde újraszervezése keretén belül a zsidókérdést is megoldották: a gazdasági minisztérium azzal a kéréssel fordult a belügyminisztériumhoz, hogy 1940. május 20-ig hagyják meg funkcióikban a pozsonyi tőzsde zsidó származású tisztviselőit, ugyanis nélkülük a tőzsde működésképtelenné válik, mert az árja tagok nem mutatnak megfelelő érdeklődést a tőzsde működése iránt. Az államelnöki hivatal a pénzügyminisztériumtól kért választ arra, hogy a tőzsde testületeiben miért ülnek aránytalanul nagy számban zsidók, és sürgős megoldást követelt.

1940 augusztusában a tőzsde titkára jelezte a pénzügyminisztérium felé, hogy a pozsonyi tőzsde tisztviselői és alkalmazottai között nincs egyetlen zsidó sem, csupán a tőzsde áru- és faipari főosztályának tagjai között vannak. A tőzsde elnöke néhány nappal később a kormány elnökségéhez címzett levelében írja, hogy bár a tőzsde hamarosan kizárja a zsidó elemet a tagok soraiból, de kizárásukkal a tőzsde jelentős éves tagdíjtól esik el, amelyet közpénzből kell majd pótolni.

1940 augusztusában az értékpapír-kibocsátási kérvények beadási határidejének lejárta után katasztrofális eredmények születtek: a 350 részvénytársaság 1 milliárd 500 millió SK értékű részvénytársaságából csupán 12 társaság 250 millió korona értékű részvényét jegyezték. A tőzsde működése 1945 februárjában leállt.

1945–1952: Pozsony felszabadítása után a Pénzügyi Meghatalmazotti Hivatal a tőzsde képviselőivel tárgyalt az intézmény újraszervezé-

séről. A hivatal által a tőzsde vezetőjévé kinevezett Š. Menkyna 1945 júliusában javaslatot tett a tisztviselői testület kinevezésére. A tőzsde képviselői szerették volna a tőzsdét bevonni az új köztársaság gazdasági életébe, és egységesíteni a tőzsdei törvényeket. Meggyőződésük szerint a tőzsde az új viszonyok között is a gazdasági élet barométere lehetett volna.

1952 júniusában a mezőgazdasági minisztérium javaslatot tett a terménytőzsde megszüntetésére. Az üzleti szerződésekről és az állami arbitrázsról szóló törvény elfogadásával a tőzsde tevékenysége radikálisan beszűkült, majd 1952-ben megszűnt. Épületeit államosították.

Császári Éva

Német telepések a Kárpátok déli részén

Ciociltan, Alexandru: Colonizarea germană la sud de Carpați = Revista Istorică, XXII. Tom.m 2011, 5-6 no. 431–460 p.

Gyakran esik szó a magyar városfejlődés kapcsán az erdélyi szászokról; kevésbé ismert azonban a szerepük a Kárpátokon túli városok kialakulásában. Moldvában Neamț („Német”) megye (és településeinek) elnevezése utal a hajdani szász jelenlétre. Miért ne vizsgálhatnánk, kérdezi Alexandru Ciociltan, mi volt a szerepük a Kárpátok déli lejtőin? A kérdés azért is jogos, mert a téma feldolgozása még várat magára. Bár a tanulmány tárgya nem ez, mégis óhatatlanul felmerül a kérdés: miért? Miért nem foglalkozott eddig a román történetírás érdemben a havasalföldi városfejlődés kérdésével? Bár nem az én tisztem eme kérdés megválaszolása, mégis, érdekes társadalmi jelenségekre mutathat rá annak vizsgálata, hogy milyen történelmi problémákat emel ki egy társadalom történetírása, és miért.

Térjünk vissza a havasalföldi városokhoz. A szászok kapcsán négy város kerül szóba: Câmpulung (magyarul Hosszúmező), Argeș, (a mai Curtea de Argeș avagy Argyasudvarhely), Târgoviște, és Râmnic (a mai Râmnicu Vâlcea). Az első két város a mai Argeș megyében talál-

ható, a másik kettő pedig közel ezekhez: Târgoviște a mai Dâmbovița, Râmnic pedig Vâlcea megyében helyezkedik el.

Vannak történészek, akik szerint más havasalföldi városok (például Pitești, Buzău vagy Bukarest) történetében is meghatározó a szászok közreműködése, ez a feltételezés azonban a szerző szerint nem megalapozott. Kérdéses azonban, a szászok miért éppen a fentebb felsorolt városokban telepedtek meg?

Többféle magyarázat is lehetséges. Az egyik a Magyar Királyság területén élő Német Lovagrend Kárpátokon túli terjeszkedése, melynek jelentőségére Nicolae Iorga mutatott rá. A lovagok feladata a gyakori kun betörések miatt az ország délkeleti szegmensének védelme volt. Ezért cserébe II. András jelentős engedményeket tett; később viszont meggyűlt a baja a lovagokkal, akik később hódításokba kezdtek Kunország területén; az Andreanum szerint egészen a Dunáig jutottak el. Ez legkorábban a kunok legyőzése, 1220 után történhetett meg; az elfoglalt területekre telepéseket hívtak. A telepések érkezése miatt elégedetlen II. András később, 1225-ben elűzte a lovagrendet Magyarországról, hogy aztán 1227-től folytathassa annak politikáját, a hódítást és a hittérítést. Megalapította a Kun Püspökséget; a helyi szászok és a magyarok azonban, ahogy arról IX. Gergely pápa leveléből (1234) értesülünk, inkább a román püspökhöz tartoztak. Jól jelzi a Magyar Királyság helyzetét a térségben a *Rex Cumaniae (Kunország királya)* cím.

A tatárjárás után a Magyar Királyságnak sikerült visszaszereznie a Szörényi Bánságot és Argeșt, de Kunország többi része tatár befolyás alá került. Az uralkodó a Szörényi Bánság területére johannita lovagokat hívott, de a királyi földekről való elvándorlást királyi engedélyhez kötötte, tanulva elődje és a Német Lovagrend konfliktusaiból. A teuton lovagokhoz hasonlóan a johanniták feladata az ország délkeleti részének védelme volt, most azonban a tatárok ellen. Éppen ezért IV. Béla kénytelen volt benépesíteni ezt a szakaszt, hiszen ez biztosíthatta a legjobban a Magyar Királyság védelmét.

A másik, a Kárpátok déli részén fekvő terület, Argeș a Szörényi Bánság ellenőrzésének szempontjából stratégiai jelentőségű volt a Magyar Királyság számára. A Szörényi Bánság megtartásához szükséges volt a Nagyszebenből induló, Argeșen keresztülfutó, majd az Olt jobb partján Râmnic felé vezető út ellenőrzésére.

A városok elhelyezkedését a kereskedelmi utakban elfoglalt, kulcsfontosságú pozíciójuk is indokolja. Az előbb említett, nagyszebeni út mentén alakult ki Argeș és Râmnic, míg a legrégebbi írott források szerint a brassói kereskedelmi utak egészen a Dunáig, sőt Besszarábiáig is elmentek, Hosszúmező és Târgoviște érintésével. A XIII. század második felében és a XIV. század első évtizedeiben a kereskedelmi utak biztonságát a Kárpátokon túl csak a tatárok teheték lehetővé – a brassói szász kereskedőknek tehát tárgyalniuk kellett velük. Ez bizonyítja azt is, hogy a tatárok felismerték a kereskedelem jelentőségét, és ez a jelenség az akkori magyar–tatár kapcsolatoknak sem mond ellent, hiszen több magyar követ is megfordult a tatároknál, IV. (Kun) László korában pedig ezek a kapcsolatok még szorosabbá is váltak.

Ennyit röviden a szászok jelenlétének lehetséges okairól. Felmerül a kérdés, vajon ők alapították-e ezeket a városokat. Petre P. Panaitescu úgy vélte, hogy az ottani városok kialakulása voltaképp a szászok terjeszkedésének köszönhető.

A marxizmus, majd Ceaușescu szocializmussal ötvözött nacionalizmusa igyekezett minimalizálni a külső tényezők, esetünkben a németek közreműködését a városok kialakulásában. Ugyanez a jelenség megfigyelhető egyébként a szocialista tábor többi országának történetírásában is, mutat rá Werner Conze német történész.

Ezt meg lehet magyarázni a kollektív bűnösség elvének II. világháborút követő megjelenésével, de közel sem ez lehet a jelenség egyedüli oka. A marxizmus különös hangsúlyt fektetett a belső tényezőkre, ami a szocialista tábor elzártságának ismeretében nem is csoda – a történelem így legitimálhatta a status quo fenntartását.

Az előbb említett Petre P. Panaitescunak tehát fel kellett adnia korábbi nézeteit. Új elmélete szerint a városok a szabadparaszti közösségekből alakultak ki, és több fejlődési szakaszon mentek keresztül. Ennek első szakasza volt a falu-szakasz, ezt követően a vásár-szakasz, majd a vásárok várossá alakultak át. Ciocîltan több érven keresztül bizonyítja, hogy ez a tézis tarthatatlan. Bár szó esik Târgoviștéről is, leginkább Hosszúmezőt hozza fel példaként, így én is azt a várost emelném ki. A falu-szakasz ellen szól az, hogy a *szabadparaszt* (románul *moșnean*, mely egyszerre jelent szabadparasztot és kisbirtokost) szó nem szerepel

egyetlen forrásban sem. 1636-ban, mikor Matei Basarab megerősíti a város kiváltságait, a jogokat az egész városra, megyére, annak 12 tanácsosára, papjaira, összes lakójára ruházza. A városlakók mellett a *moșten* szó is szerepel a forrásban, ez azonban nem szabadparasztot jelent. A *moșteni* ige öröklést jelent; egyértelmű, hogy a város *örököseiről* van itt szó. A XVII. században a bírók mind szászok voltak – ez szintén ellentmond a tézisnek. Nehéz elképzelni, hogy a zárt falusi világ „jöttmenteket”, idegeneket ilyen magas pozícióhoz juttat. Ugyanígy a vásár-szakasz érvei sem állják meg a helyüket; Hosszúmező esetében az egyetlen érv a folyó mai neve (*Râul Târgului – Vásári folyó*); csakhogy a Râul Târgului név a XVIII. század második felében, 1774-ben, 1783-ban és 1799-ben jelenik meg először a forrásokban. A régebbi források mind Hosszúmező folyójaként (*Câmpulung*) említik.

A kutatás fontos részét képezik a régészeti feltárások; a câmpulungi Szent Jakab-templom megépítése körülbelül a XIII. század második felére tehető. A szászok nagy figyelmet fordítottak Lőrinc ispán 1300-as emléktáblájának és földi maradványainak gondozására; feltételezhető, hogy ő volt a szász telepések vezetője. (A szász hagyomány egyébként megfelel a valószínűsíthető fejlődési modellnek; ezt bizonyítja Baksics szófiai érsek 1670-es beszámolója is. Baksics leírása alapján kezdetben nem éltek ott románok, néhány évszázaddal később pedig, mikor a katolikusok száma radikálisan csökkent, a románok benépesítették a várost, és a katolikusoknak csak két templomuk maradt. Ugyanez érvényes lehet Târgoviște-re is.)

A szászok gazdagságát, gazdaságuk fejlettségét mutathatja, hogy Miklós Sándor (Nicolae Alexandru Basarab) vajda a szászok közelébe költözött udvarával. Ez 1343-44-ben történhetett, de legalábbis a XV. század közepe táján. Az uralkodói jelenlét azonban nem tévesztendő össze a román népesség jelenlétével; az első román fatemplomok a XV. században épültek, a város szélén. Márpedig ha a város a belső fejlődés eredményeként jött volna létre, a románok nem szorultak volna a város szélére. A már említett Miklós Sándor felesége, Klára kezdeményezésére jött létre a helyi domonkos közösség. Ez arra mutat rá, hogy együttműködtek a helyi katolikus lakossággal. A román települések közelében elhelyezkedő Târgoviștét Klára vagy az ő domonkos szerzetesei alapíthat-

ták. Az odaérkező románok jogai kezdetben korlátozottak voltak; külön kutatás témája lehetne, miként nyerték el a jogegyenlőséget.

A honfoglalás elmélete szerint Havasalföld megalapítása Hosszúmező megalapításával kezdődött. Az elmélet szerint a várost Fekete Radu alapította 1290-ben, a vele érkező szászokkal és románokkal együtt. Hosszúmezőn templomot emeltetett, ezt követően pedig megalapította Argeșt, írja a Cantacuzino-évkönyv és az azt megelőző, Macarie Zaim tollából származó arab nyelvű krónika.

Miért akarhatott Radu új országot alapítani a Dâmbovița folyásánál, kérdezi Radu Popescu. Két lehetséges választ ad: Radu vagy összeveszett a magyar és szász urakkal (ez az őt kísérő szászok és románok ismeretében valószínűtlen), vagy pedig a török veszély ellen akarta megvédeni Erdélyt. A honfoglalás elmélete sokáig magyarázatként szolgált a helyi szász közösségek megalakulására, a fentiek ismeretében azonban ez kevésbé valószínű. Az elmélet felmerülhetett a moldvai „honfoglalás” kapcsán is, de könnyedén beilleszkedett az Erdélyt a román világ középpontjába helyező történelemszemléletbe.

A krónikák, illetve Matei Basarab kiváltságlevelei alapján Fekete Radu nem lehetett más, mint Miklós Sándor vajda. Ez megmagyarázza, miért éppen Argeșt és Hosszúmezőt emeli ki az évkönyv. Az uralkodó 1343-44-ben Argeșről Hosszúmezőre költözött. A korabeli krónikák szerzői számára tehát az udvar megjelenése egyet jelenthetett a városok megalapításával. Ami az uralkodó származását illeti, Miklós Sándor nem Erdélyből érkezett. A havasalföldi nemesség titulusai közé tartozott a fogarasi hercegi cím, mely egy hasonló nevű várról és hercegségről kapta a nevét, és egészen a XVII. századig maradt fenn. Másrészt a hagyomány szerint Radu katolikus felesége, Margit alapította a helyi domonkos kolostort; ez a források szerint Klárához, Miklós Sándor feleségéhez köthető.

A szerző az egyik idézett forrás, Matei Basarab 1647-es adománylevelének eddig fel nem ismert jelentőségére mutat rá. Az adománylevél felsorolja, mi mindent ajánlott fel Miklós Sándor a hosszúmezei templom számára. Az adományok között szerepeltek a cigánytanyák is, melyeknek lakói segédkeztek a templom körüli teendők ellátásában. A havasalföldi cigányságról szóló legrégebbi forrásnak eddig I. Dániel

1385-ös adománylevelét tekintették. Matei Basarab adománylevele másodlagos forrásként arra enged következtetni, hogy Hosszúmezőn él Havasalföld egyik legrégebbi cigány közössége. Ők az udvar északi részén helyezkedhettek el, erre utalnak egyes földrajzi nevek, például a Valea Țigăniei (*Cigányok völgye*). Később, az 1950-es években Hosszúmező akkori polgármestere, Grigore Grecescu kezdeményezésére a cigányok a város szélére szorultak. Ennek szintén megvan a maga szimbolikus jelentése (a cigányok kiszorítását is jelentheti), ami szintén egy kutatásra érdemes téma lenne.

Holka Aranka

„Eutanázia” és népirtás – Elmegyógyintézeti fogyatékosok és betegek elpusztítását célzó náci intézkedések zsidó áldozatai

Hinz-Wessels, Annette: Antisemitismus und Krankenmord. Zum Umgang mit jüdischen Anstaltpatienten im Nationalsozialismus. = Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. 61. Jg. 2013. No. 1. 65–92. p.

Az elmegyógyintézeti ápoltak kiiktatására irányuló, hírhedt „T 4-akció” és utóéletének részletei sokáig homályban maradtak, s csak a kései megismerés nyomán gyarapították a nácik emberiségellenes bűneinek lajstromát, egyúttal a holokausztörténet fejezeteit is. Az előzmények, melyek „értéktelen életek megsemmisítését” célzó, I. világháború végi eugenetikai felvetésekre mennek vissza, formát öltöttek már rögtön 1933 után az örökletes betegségben szenvedők kényszersterilizálásában, 1939-ban a fogyatékkal élő gyerekek és fiatalok, illetve újszülöttek kiiktatásában („gyermek-eutanázia”).

A berlini Tiergartenstraße 4. sz. alatti (innen a fedőnév: „T 4”) logisztikai központból irányított program keretében Hitler belső utasítása alapján 1940 tavaszától néhány kijelölt tartományi intézményben folyt több mint hetvenezer gyógyíthatatlannak nyilvánított ápoltságos módszeres, szén-monoxiddal végbevitt likvidálása, majd elhamvasztása, miután – „alapos” (űrlapos) felmérést követően – az egyes állami otthonokból

titkos eljárással kiválogatták, összegyűjtötték és átszállították őket. Az adott szempontoknak megfelelő válogatásra a helyi orvosok kaptak utasítást (az ismervek alapján többoldalú minősítést eszközöltetve, amit még a központ is módosíthatott), a többi néhány „külső” üzleti („betegszállító”, „számlázó” stb.) társaság, illetve a T 4-Központ dolga volt. Ez állt kapcsolatban például a Birodalmi Biztonsági Főhivatal „Krimináltechnikai Intézetével” is, amely – a lengyel területen más vonatkozásokban már kipróbált – gyilkos szert forgalmazta. Az eugenetikai megközelítés a háborús pszichózis közepette átbillent a „kegyes halál” hazugsága mögé rejtett gazdálkodási közérdekre, de a zsidótlanítás önmagában is alapcélkitűzésnek számított. Az intézkedések eminensen zsidóellenes élet pontosan kifejezte a mérlegelésre általában lehetőséget adó válogatási szempontsor záró eleme: „zsidó ápoltak”, minden egyéb körülménytől függetlenül. A teljes titkosítással a hitleri adminisztráció fékezni kívánta a nyilvánosság várható reakcióját, megtevesztendő akár az „övéit”, a saját „fajtársait” is. A hozzátartozóknak, gyámoknak és ügyvédeknek a kiküldött halotti bizonyítványok és számlák nyomán csakhamar valóban feltűntek a váratlan elhalálozások. A reklamációkra az intézmények eleinte vagy egyszerűen nem is reagáltak, vagy a kérdezőket hivatali útvesztők felé terelték, maga a T 4 pedig csakhamar önfenntartóvá vált a kifizetett fiktív számlák hozamából. 1940 novemberétől egyébként a küldemények feladócímét a távoli Lengyel Főköormányzóságban fekvő Cholm/Chelm elmeintézetével adták meg, amely akkorra már be is zárta, de a háborús viszonyok között amúgy sem lett volna elérhető. A T 4 ettől függetlenül az e távolsághoz vetített urnaszállítási díjat is rátette a költségekre. Érdemi tiltakozás csak (főként katolikus) egyházi részről kapott lábra, akkor (1941 tavaszán) felhagytak a központi szervezéssel, s a „kegyes halált” helyi szinteken, gyógyszereléssel, éheztetéssel osztották tovább. Mindez természetesen a magánintézményeket, beleértve – amíg léteztek – a zsidó fenntartású otthonokat is, elkerülte.

Való igaz: a program az intézményekben túlnyomó többséget alkotó „néptárs”-egyedeket éppúgy érintette, mint a zsidót, bár nem akkora teljességgel, az elv és a bevezetett módszer valódi szerepét azonban a zsidóság átfogó, ipari méretű kiirtásának valamivel későbbi programjában nyerte el. A téma első átfogó feldolgozása – *The Origins of Nazi Genocide: From*